

**CULTUURHISTORISCHE
INVENTARISATIE
NOORD-BRABANT**

M.I.P.

Gemeente Drunen

**Provincie
Noord-Brabant**

juni 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door dhr. drs. A. van Leeuwen (projectleiding) dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiters arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.

Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort, Brabantlaan 1, Postbus 90151, 5200 MC 's-Hertogenbosch.
Tel. 073-812168.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	5
Werkwijze en criteria	6
1. Situering der gemeente	10
2. Bodemgesteldheid	11
3. Grondgebruik	12
4. Infrastructuur	13
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	14
6. Stedebouwkundige typologie	16
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	17
8. Objectgegevens	22
9. Literatuur	56
Kaart (bijlage)	

Woord vooraf

Dit rapport over Drunen maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedeboekkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegwegen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.

Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geïntimeerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedeboek is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:

- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedeboek" (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedeboekkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedeboekkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.

Onderzoek voor dit rapport vond plaats in oktober 1991 door dhr. drs. W. van Leeuwen, onder gebruikmaking van veldwerk van P. van Traa van het Facilitair Bureau Monumentenzorg te Helmond.

's-Hertogenbosch, mei 1992.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.

Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.

Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedenbouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.

De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.

In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.

Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.

Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vesting Gordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.

Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedenbouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedenbouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedenbouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.

Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedenbouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

Inleiding voor de extern verrichte objecteninventarisatie

1. Situering der gemeente

1.1. Ligging

Drunen ligt 12 km ten westen van 's-Hertogenbosch in de Langstraat. De gemeente grenst aan de gemeenten Heusden, Vlijmen, Helvoirt, Udenhout, Loon op Zand en Waalwijk. Drunen en Elshout zijn de twee kerkdorpen van de gemeente, die ook de gehuchten Giersbergen, Kuiksche Heide en Wolfshoek en de buurtschappen 't Sempke en Venne Oost omvat. Drunen maakt deel uit van de MIP inventarisatie regio Tilburg en van het samenwerkingsverband Midden-Brabant.

De gemeente heeft grofweg een langwerpige rechthoekige vorm in noord-zuid richting. De grens met Heusden in het noorden volgt gedeeltelijk de Hooibroekse Steeg, loopt om de daar gelegen eendekooi heen, en buigt in het oosten af langs de weg naar Oud-Heusden. In het oosten volgt de grens met Vlijmen en daarna Helvoirt eerst het wegenpatroon, waarna zij willekeurig door landbouw- en duingebied loopt, daarbij het afwateringskanaal kruisend. Ten noorden van Udenhout en ten zuiden van de Drunense Duinen volgt de grens de Oude Bosse Baan. De scheiding met de Loonse duinen en de gemeente Loon op Zand ten westen loopt vrij recht in noord-zuid richting. De grens met Waalwijk is getrokken ten oosten van het afwateringskanaal van 's-Hertogenbosch naar Drongelen in het gebied van de Baardwijkse overlaat.

Binnen de huidige gemeente bevindt zich nu een deel van de het vroegere schepenbankgebied van het Hollandse Oud-Heusden, in 1935 door annexatie aan de gemeente toegevoegd.

De oppervlakte van de gemeente bedraagt 3 318 ha. Op 1 januari 1990 bedroeg het inwonertal 18101.

1.2. Ontwikkeling

Drunen maakte in de late middeleeuwen - nadat Diederik van Altena het had afgestaan aan de hertog van Brabant - onder de heer van Drunen deel uit van het Hertogdom Brabant, en was na de Tachtigjarige oorlog een deel van Staats Brabant. De schout van Drunen was verantwoording schuldig aan de schout van het kwartier Oisterwijk en de heer van Drunen. Elshout was onderdeel van een andere jurisdictie: met Oud-Heusden behoorde het tot het Hollandse Stad en Land van Heusden. Het oude leengoed Hulden maakte daar deel van uit.

Drunen en Elshout zijn ontstaan als veenontginningsdorpen langs een straat. Zij hebben gescheiden ontwikkelingen door- gemaakt, waarbij Elshout zeer lang een geheel agrarisch karakter behield, terwijl Drunen in de loop van de negentiende en de twintigste eeuw steeds meer door industrie bepaald werd. In de jaren vijftig was het groeipercentage van de bevol- king ruim boven het gemiddelde in Noord-Brabant. In 1971 was het inwonertal 12032, in 1986 16 751. Drunen kende in de laatste twintig jaar vestigingsoverschotten.

2. Bodemgesteldheid

2.1. Grondsoorten

Drunen heeft een vrij complex geologische geschiedenis. De ondergrond wordt gevormd door dekzanden uit de late ijstijd, waarin beken meanderend een weg hebben gezocht. De loop van deze beken is veranderlijk geweest.

In het zuiden van de gemeente bevinden zich duinen die deel uitmaken van de dekzandrug tussen Cromvoirt en Dongen. Deze dekzanden hebben zich gevormd in het late Weichselien, waarna zandverstuivingen voorkwamen, die het golvend landschap in de Loonse en Drunense Duinen hebben veroorzaakt. Ten noorden van dit gebied zijn er nog enkele zandruggetjes, waaronder de Vliedberg en de Drunense Zandbak, waar zowel jong als oud dekzand aanwezig is. Na het Weichselien, heeft de Maas stroomruggen veroorzaakt, waarbuiten komklei is afgezet. Laagveen (zogenoeten Hollandveen) vormde zich in het benedenstroomse gebied van de Maas en overgang- of hoogveen ten noorden van de Loonse- en Drunense duinen. Deze twee gebieden breidden zich uit tot zelfs de stroomrug ten zuiden van de Maas bedekt was, met slechts hier en daar niet bedekte hogere dekzandruggetjes. Dit veen vormde de basis voor de latere veenontginning.

Na de veenontginning is het onderliggende reliëf is aan de oppervlakte gekomen door het verdwijnen van het veendek. Deze ontwikkeling is waarschijnlijk te danken aan de combinatie van oxidatie (door verlaging van het maaiveld) en moertering.

2.2. Hoogte en afwatering

De gemeente kent vrij grote hoogteverschillen. De algemene hellingsrichting is van het zuiden (zandverstuivingen) naar het noorden, waarbij de Langstraat als zandrug een verhoging opwerpt in oost-west richting. Het hoogste punt van de Drunense Duinen bevindt zich ten zuiden van Giersbergen op + 21,3m NAP. Het gebied tussen afwateringskanaal en Heidijk schommelt rond de + 3 m NAP. In het zuiden van de Drunense kern, nabij de Heidijk en de Meerdijk, bereiken de hoogste punten ca. + 4,5 m NAP. Ten noorden van Elshout daalt de bodem van de komkleigronden tot ca. + 0,7 m NAP. (Zie het profiel in de kaartenbijlage).

De huidige afwateringssituatie in de gemeente is nauw verbonden met de geschiedenis van de veenontginning (zie paragraaf grondgebruik). Het veen werd ontwaterd op de Maas. Echter door inklinking van de bovenlaag ontstond wateroverlast.

Het verdwijnen van de bovenlagen van veen heeft de waterscheiding tussen Dongen en Dieze versterkt. De afwatering vond steeds meer plaats in oostelijke richting. De langstraatdorpen zijn waterstaatshistorisch verbonden met de Zuid-Hollandse Waard. Het bestuur van de Zuid-Hollandse waard liet het hele gebied omkaden. Toen de Maas bij Heusden werd afgedamd, moest deze rivier een grote hoeveelheid water via de Merwede afvoeren. De gevolgen voor de afwatering bleven niet uit. De Brabantse beken die op de Dieze bij Den Bosch hun water afvoeren konden dit steeds slechter doen. Daardoor zocht het hoge water een weg naar een lager gelegen gebied. De laagte tussen de Loonse- en Drunense duinen lag open. Zo ging de oorspronkelijk met veen bedekte 'sleuf' tussen de Drunense en de Loonse duinen na de aanleg van de Baardwijkse overlaat in 1766 fungeren als het meest westelijke deel van het Beerse Maastracé. De afwatering ging toen weer plaats vinden in westelijke richting. Door het graven van de Bergse Maas (in 1904 voltooid) en van het afwateringskanaal van 's-Hertogenbosch naar Drongelen, veranderde de afwaterings situatie opnieuw. Pas toen de Baardwijkse overlaat gedicht werd, waren de ernstigste problemen opgelost.

De waterstaatkundige situatie van de gemeente is nu nog complex. In groter verband valt zij onder het waterschap de Dommel. In kleiner verband behoort de gemeente bij het waterschap De Maas en Diezepolders voor het noordelijke gedeelte (vroeger van het in 1937 opgerichte waterschap De Hei- of Meerdijk en polder van Drunen; de Elshoutsedijk viel onder de jurisdictie van het waterschap de Hoge Maasdijk van het Bovenland van Heusden). Voor het zuidelijke gedeelte valt Drunen onder het in 1941 opgerichte waterschap De Zandley.

3. Grondgebruik

De bewoningsgeschiedenis van dit gebied is blijkens een aantal vindplaatsen al begonnen in de tijd van de zogeheten Tjongercultuur, een cultuur van rendierjagers en verzamelaars (ca. 9800-8900 v.Ch.). Het einde van de ijstijd betekende ook een verandering van landschap en bewoning. In plaats van toendra verscheen een gevarieerde bosvegetatie. Tijdens de periode van de late Steentijd (4500-2800 v. Ch.) betekende de verschuiving naar landbouw en veeteelt dat het gebied van de Loonse en Drunense duinen slechts voor aanvullende jachtactiviteiten werd gebruikt. De ontbossing die de zandverstuiving in de Loonse en Drunense duinen veroorzaakte is in de Steentijd ontstaan.

De zogeheten Hollandveenontginning in de vroege middeleeuwen heeft van het noorden naar het zuiden plaats gevonden. Het valt dan ook aan te nemen dat Elshout iets vroeger dan Drunen is ontstaan. De ontginners waren aan strikte regels gebonden. Zij kregen een bepaalde oppervlakte in leen of cijns toebedeeld, die zij slechts tot een aangegeven diepte mochten uitgraven. Ondanks deze regels leidde de ontginning tot wateroverlast, omdat het veendek inklonk en veraarde. De ontgonnen gebieden waren daardoor op den duur niet meer geschikt voor akkerbouw. Als gevolg hiervan moest een nieuw stuk veen worden ontgonnen, waarop zich hetzelfde proces opnieuw afspeelde. Er zijn geen aanwijzingen dat er ontginningen plaats vonden op de hoge dekzandruggen, wel aan de randen daarvan.

Voor het midden van de negentiende eeuw kenmerkte zich het grondgebruik door een kleinschalig gemengd boerenbedrijf. De Drunense Duinen boden aan de boeren in de omgeving de gemene gronden waar zij plaggen konden steken en heide konden maaien, nodig bij hun gemengde bedrijfsvoering. De veestapel diende voor de levering van mest. Hooi was afkomstig van de polders. In de gebieden die bedekt waren met komklei was griendcultuur mogelijk. Deze bood de grondstof voor de mandenvlechterij. Akkerbouw vond plaats op de dekzandrug tussen Drunen en Vlijmen. In de loop van de negentiende eeuw ging men over tot het verbouwen van op de markt verhandelbare voedsel- en handelsgewassen, in het bijzonder groenten, vlas, hennep en hop.

De verkaveling vertoonde in het midden van de vorige eeuw smalle langgerekte percelen. Wallen langs de percelen waren niet overal aanwezig. In het gebied de Braken, ten noorden van de Grotestraat, ontbraken zij zelfs volledig. Daar ging het om een open akkercomplex. In 1959 vond ruilverkaveling plaats. Daarbij zijn veel sporen van de oude verkaveling verdwenen. Men behield echter bewust een aantal tijdens de successievelijke overstromingen ontstane wielen, als landschappelijk waardevolle landschapselementen en recreatiegebied. Tevens bleven de Loonse- en Drunense duinen als natuurlijk terrein behouden. Liefst 36 % van de huidige gemeente is bedekt door bos of natuurlijk terrein (Drunense Duinen).

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

De Langstraatweg van 's-Hertogenbosch naar Geertruidenberg had al lang voor de negentiende eeuw een bovenlocale betekenis. In 1866 is de grindbaan van de weg 's-Hertogenbosch-Drunen vervangen door klinkers. Het netwerk van wegen is in de loop van de negentiende eeuw uitgebreid. De drie belangrijke noord-zuid-assen zijn grotendeels bewaard gebleven.

De eerste, weg Torenstraat-Steegerf, doorsneed een ontginning. De naam herinnert aan het feit dat deze weg het eigendom was van het dorp (de erven van Drunen zijn de dorpseigendommen). Een deel van de Steegerf is door zandverstuiving verdwenen en sloot aan op de Aschotse Weg. In 1844 werd de nieuwe weg Heusden-Drunen aangelegd en tussen 1899 en 1906 verbeterd. De oude verbinding tussen Heusden en Oisterwijk liep via Drunen van de Monnikenkamp ongeveer langs de Dillenburgstraat en de Admiraalsweg naar het zuiden, om ten zuiden van Giersbergen af te buigen in zuidoostelijke richting en onder Udenhout op de Gommelse Steeg aan te sluiten. De derde as loopt van de Wolfshoek naar Giersbergen.

4.2. Dijken

Om wateroverlast vanuit het ten zuiden van de ontginningen gelegen (nog niet ontgonnen) veen tegen te gaan werden zogenaamde achterkades opgeworpen. Voor de beschermende dijken van de zijden van de ontginningen werd de uitdrukking zijwenden gehanteerd. Oude achterkaden van de ontginningen van Elshout en Drunen zijn bijvoorbeeld de Hooibroekse Steeg, de Scheislout en de Meer- of Heidijk. De Meer- of Heidijk vormde de uiterste begrenzing van de in 1421 ondergegangene Grote of Zuid-Hollandse Waard. Het was het bestuur van de Waard welke voor de zogenaamde Achterdichting zorgde, omdat het geen buitenwater wilde toelaten. Deze maakt deel uit van de zuidelijke dijkkring van opgehoogde achterkaden.

4.3. Spoorwegen

In 1890 is de spoorlijn Lage Zwaluwe- 's-Hertogenbosch aangelegd. De Langstraatspoorweg kreeg de bijnaam het Halvezolenlijntje. Het personenvervoer is in 1950 gestaakt. Goederentransporten gingen door tot 1972. De spoorweg kruiste tussen Baardwijk en Drunen de Langstraatweg en liep verder tussen Drunen en Elshout. Dijken en duikers veroorzaakten veel problemen die met speciale brugconstructies zijn opgelost. Na het opbreken van het Halvezolenlijntje zijn deze bruggen nog blijven bestaan en recent van een dreigende sloop gered.

In 1896 kwam er een stoomtram, de tramlijn Den Bosch-Vlijmen-Drunen-Elshout-Heusden met een aftakking tussen Drunen en Baardwijk. Zij werd in de jaren dertig opgeheven. In de kern van Drunen stond een tramremise, later in gebruik als busremise.

4.4. Waterwegen

De stromen en kanalen in de gemeente dienen uitsluitend voor de waterhuishouding en recreatie.

4.5. Militaire infrastructuur

Als onderdeel van de Zuidwaterlinie hebben aan het begin van de negentiende eeuw aan de Elshoutsedijk fortificaties bestaan, op de weg Heusden-Elshout bij Drunen. Na de gedeeltelijke ontmanteling van de vesting Heusden, beperkten zich de defensieve maatregelen tot de aanleg van aarden wallen. De Zuidwaterlinie bleef in de negentiende eeuw als inundatielinie fungeren. Zij is in de eerste helft van de twintigste eeuw opgeheven.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1. Kerkdorpen

Drunen

Voor een goed begrip van de nederzettingsgeschiedenis van Drunen is enige kennis van de ontginningsgeschiedenis nodig. Drunen is jonger dan Elshout. In tegenstelling tot Elshout, gingen de bewoners niet evenwijdig aan een achterkade wonen, maar aan een dekzandrug (de huidige as Grotestraat-Eindstraat). Dit betekende echter dat de meest gunstige richting van de verkaveling in verband met afwatering niet exact haaks op de dekzandrug was, maar schuin. Dit vormt een verklaring voor karakteristieke verspringende rooilijn voortvloeiend uit de schuine plaatsing van de huizen ten opzichte van de straat. Niet de straatrichting, maar de verkavelingsrichting vormde de referentie.

Voor 1559, toen het bisdom 's-Hertogenbosch werd gesticht, behoorde Drunen tot het bisdom Luik en werd het bediend door de abdij Tongerlo, terwijl Elshout kerkelijk bij het bisdom Utrecht hoorde.

De industriële ontwikkeling van Drunen vindt haar oorsprong in een eeuwenoude huisnijverheid. In de zestiende eeuw maakten Drunense boeren messen, waarmee zij de belangen van de Bossche messenmakers schaadden, door goedkopere imitaties te leveren. Later ontstonden kleine leerlooierijen in de gehele Langstraat en in het bijzonder in Drunen. De leerlooierij kon zich ontwikkelen dankzij de veelvuldige aanwezigheid van schoon stromend water en van eiken die schors leverden met loogstoffen. Ter plaatse werden ook schoenen gemaakt. In de achttiende eeuw verdiende men te Drunen de kost in de leer- en textielnijverheid, terwijl er ook wevers en garentwijners waren. Dit gebeurde eerst in de vorm van huisnijverheid, maar deze kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw sterk in de verdrinking.

In het midden van de negentiende eeuw was de hopteelt belangrijk - er bestond ook een brouwerij in het dorp - maar deze liep na de eeuwwisseling door de val van de hopprijs sterk terug. Naast hop bestond de landbouwproductie uit boekweit, haver, rogge, aardappelen en hennep. In de periode 1914-1918 was de tuinbouw sterk in opkomst in Drunen en Elshout. Voor de bewerking van de landbouwproducten waren naast de nog bestaande korenmolen ook een rosoliemolen en een pelmolen in bedrijf. Door de inzet van de NCB is in 1905 de Vereniging Boterij van Drunen en Elshout opgericht, waarna in 1906 de Coöperatieve Eerste Langstraatse Stoomzuivelfabriek ontstond. De industriële ontwikkeling van Drunen was lange tijd afhankelijk van de schoenenindustrie, op een enkele uitzondering na. In het interbellum was ongeveer een derde van de mannelijke beroepsbevolking in deze branche aan het werk. Een van de weinige andere industrieën was de N.V. Vissers Wegenbouw en Aannemingsbedrijf waarvoor de grondslag voor in 1857 werd gelegd. In 1939 vestigde zich te Drunen de oorspronkelijk als machinefabriek George Dufay & co te 's-Hertogenbosch gevestigde N.V. 's-Hertogenbosche Schroevengieterij Max Lips. Het bedrijf telde toen 40 man personeel. Na de onderbreking van de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich het bedrijf tot multi-nationale onderneming. Naast de vervaardiging van scheepsschroeven, kwamen er in het bedrijf diverse metaalverwerkende dochterbedrijven bij en vond er een tijd lang betontegelfabricage plaats. Het bedrijf speelde vanaf de bevrijding een belangrijke rol voor de werkgelegenheid in de gemeente en heeft geleid tot vestigingsoverschotten.

Elshout

Bij de middeleeuwse ontginning van Elshout, kwam door de verwijdering van veen, inklinking en veraarding, een oude dekzandrug weer aan de oppervlakte. Deze vormde toen de nieuwe bewoningsas: de bevolking verplaatste zich van de oude achterkade naar de dekzandrug.

De kerk van Oud-Heusden en Elshout te Oud-Heusden werd bediend door de Norbertijnse abdij van Berne. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd die kerk verwoest, waarna een Elshoutse bedevaartskapel in gebruik werd genomen die in 1688 de officiële status van parochiekerk kreeg.

Elshout is ook na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk een agrarisch dorp gebleven. Zelfs het enige grote bedrijf, de in 1916 opgerichte veiling, was met de landbouw verbonden.

5.2. Gehuchten

Giersbergen

Het ontstaan van Gierbergen wijkt af van dat van Elshout en Drunen. We hebben hier te maken met een hoeve-ontginning op zand, terwijl de weilanden op veenachtige grond in het noorden van het gehucht lagen. De afwijkende ontginningssituatie blijkt uit in een ander patroon. Tussen 1300 en 1614 had de Cisterciënzerinnenabdij Ter Kammen bij Brussel een uithof op Giersbergen in haar bezit. In de loop van de zeventiende eeuw vond verder ontginning plaats. De verkaveling vormde grote blokken. Hier is sprake van een enigzins concentrische verspreiding van panden. Gierbergen bezat een omwalling die wijst op een vrij autonome status.

5.3. Verspreide bebouwing

Op het Kikvorseneind te Elshout bevond zich het klooster Mariëndonk. Het klooster werd vanwege de onveilige situatie tijdens de Tachtigjarige Oorlog verlaten.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1. Typologie

De oude structuur van de kern van Drunen is nog voor een groot deel herkenbaar. Wel ging in de ruilverkaveling van 1959 de Scheilooop verloren. De Duinweg was de oostgrens van het ontginningsblok, de Torenstraat was de grens tussen het ontginningsgebied van Drunen en van Hulten. Enkele van de markeringselementen van grenzen van het oude ontginningsblok zijn verdwenen zoals de Molensteeg, waarvan de laan bij de hoeve De Pessert nog een laatste overblijfsel is. Van het vroegere kerkepadenstelsel zijn slechts fragmenten aanwezig.

Het westelijke deel van de Grotestraat wordt gekenmerkt door een verdeling van de bebouwing, die aansluit bij het vroegere ontginningspatroon, met de karakteristieke verspringende gevels aan de zaagtandrooilijn. Geplande ontwikkelingen dateren eerst van na de Tweede Wereldoorlog. In de jaren vijftig is de woonwijk De Braken aan de rand van Drunen ontstaan. Het was de eerste uitbreiding die plaatsvond in de voormalige ontginningsblokken. Een dergelijke invulling door wonwijken is in Elshout niet gerealiseerd. Deze kern heeft zijn straatdorpkarakter behouden. De Maasroute heeft een grove scheiding tussen Drunen en Elshout gecreëerd.

Tussen Elshout en de Maasroute bepalen tuinbouwbedrijven het landschap. Het industriegebied dat zich na de Tweede Wereldoorlog in het oosten van Drunen (Kuiksche Heide) ontwikkeld heeft, vormt een grootschalige onderbreking in het ruimtelijk patroon. Dit kan ook gezegd worden van het terrein van het voormalige Autotron.

6.2. Beschrijving van het gebied van bijzondere waarde

Drunen kent geen gebied van bijzondere waarde in de zin van het MIP. Wel vormt de bebouwing van de Grotestraat een bebouwingsgroep van cultuurhistorische waarde.

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen

7.1. Woonhuizen

In de agrarische gemeente beperken de woonhuizen van cultuur-historische betekenis zich tot de dorpskern van Drunen. Vooral in de Grotestraat treffen we een groot aantal waardevolle panden aan. De oudste zijn het dubbelhuis Eindstraat 42-44 uit de 18e of vroege 19e eeuw en Grotestraat 169-171. Eindstraat 1 is een markant gelegen tweelaags pand uit de late 19e eeuw met lijstgevel. De woningen Grotestraat 5-7 en Stationsstraat 11-13 zijn gave rijtjeswoningen uit de tweede helft der vorige eeuw. Grotestraat 235 is een herenhuis met omlijste ingang en neobarokke elementen. Kerkstraat 42 uit 1902 doet eclectisch aan met het torentje. Grotestraat 17 en 131 dateren uit ca. 1900. Het eerste pand valt op door siermetselwerk in baksteen. Grotestraat 178-180 heeft Berlagiaans aandoende elementen in de baksteengevel uit ca. 1910. Rond dezelfde tijd (1911) komt aan Heusdenseweg 10 echter een neorenaissance pand tot stand. Grotestraat 194 heeft een voor de periode rond 1920 karakteristieke mansardekap.

Eenvoudige vrijstaande burgerwoningen uit de periode tussen 1920 en 30 treffen we aan Grotestraat 91, 99-101, en 243. Ook Schanswijk 19 en Stationsstraat 40 behoren tot deze groep. Grotestraat 62 is een woonhuis in de traditionele trant van de Delftse school. Ook de volkswoningen aan de Bosscheweg 109 vv. zijn rond 1950 in traditionele stijl opgetrokken. Dit geldt ook voor de panden Grotestraat 215-17 en 223. De slagerij op no. 239 valt op door grisailleramen verwijzend naar het slagervak.

7.2. Boerderijen

Karakteristiek voor de oost-west verlopende straten zijn de haaks op de rooilijn liggende en vaak verspringende kortgevelboerderijen van het Langstraatse type. Deze hebben het woongedeelte aan de straat-zijde en schuur- en stalgedeelte in het verlengde aan de achter-zijde, gericht naar de lange en smalle opstreckende percelen. De gevels werden veelal in de loop van de vorige eeuw gewijzigd, hetgeen resulteerde in de karakteristieke ingezwenkte en afgeknotte lijstgevels. Dergelijke gevels treffen we aan de Grotestraat 4-8, uit de late 19e eeuw en rond 1900. Een zeer mooi voorbeeld met deuren met sierroosters is Grotestraat 15.

Vele boerderijen zijn echter eenvoudiger en hebben tuitgevels met vlechtingen, zoals Grotestraat 129, 131 en Kerkstraat 3 uit het eind der 19e eeuw. Grotestraat 17 is een 18e of 19e eeuwse boerderij met wolfdak en rood geverfde gevel. Voorbeelden van boerderijen onder wolfdak zijn ook Grotestraat 53, 106 en 112. Een voorbeeld van een kleine boerderij is Kapelstraat 59 uit de tweede helft van de 19e eeuw. Een kortgevel uit de 17e eeuw is de museumboerderij Fellenoord 4. Duinweg 4 kan nog 18e eeuws zijn. Bouwstijlen uit de steden worden geleidelijk aan ook voor dorpswoonhuizen en ten slotte zelfs boerderijen gebruikt. Kapelstraat 38 heeft Amsterdamse School-elementen en wijkt ook verder met de vrijstaande schuur af van het traditionele type. Bosscheweg 7 is een voorbeeld van een naoorlogse wederopbouwboerderij.

7.3. Industriële en bedrijfsgebouwen

Parallelweg 8 is een bergkorenmolen uit 1842. Grotestraat 16-16A en 182 zijn werkplaatsen, de laatste met zesruits ramen en mansardedak. Grotestraat 63-69 omvat de gebouwen van het door Lips gestichte en intussen verplaatste Autotron. Naar ontwerp van Anton Pieck werden in dit complex rond 1950-60 enkele oudere boerderijen geïntegreerd. De Lips-fabrieken bezitten enkele door hun omvang opvallende bedrijfshallen met bakstenen gevels met carillon. Achter deze gevels bevinden zich produktiehallen uit de periode tussen 1930 en 1950 met stalen vakwerk en bovenlicht. In een pand aan de Wolfshoek 71 bevinden zich enige nog werkende Crossley-motoren.

7.4. Openbare gebouwen

Het gemeentehuis is in 1939-40 door E. Nijsten ontworpen en in 1976 uitgebreid in Bossche School-trant. De ramen en tegeltableaux zijn van Toon Ninaber van Eyben. De school aan de Schoolstraat-Stationsweg dateert uit ca. 1930-50.

7.5. Kerkelijke gebouwen

Op de hoek van de Coppensstraat en de Schoolstraat bevindt zich een kerkhof dat bij benadering de plaats van de verdwenen middeleeuwse kerk aangeeft. De neogotische kerk te Elshout, Kerkstraat 37 is een inwendig nogal vereenvoudigd bouwerk van H.J. van Tulder. De pastorie werd in 1899 gebouwd door de Tilburger J.H. van den Abeelen en heeft latere Art Nouveau-ramen. Het klooster Kerkstraat 27-27A uit 1919 is een gaaf voorbeeld van een menging van neoromaanse en Art Nouveau-elementen. De kerk te Drunen, Raadhuisplein 2-4 is een werk van H.C. van de Leur die in 1952-54 ook de pastorie bouwde. Kapelstraat 45A is een kapel uit 1964.

7.6. Kastelen en buitenhuizen

Het kasteel of huis van Drunen, thans recreatiepark, ligt op het gebied van Vlijmen en gaat tot de 17e eeuw terug. Een deel van het park ligt echter binnen de gemeente.

7.7. Militaire werken

Militaire werken zijn niet meer aanwezig.

7.8. Infrastructurele en waterstaatswerken

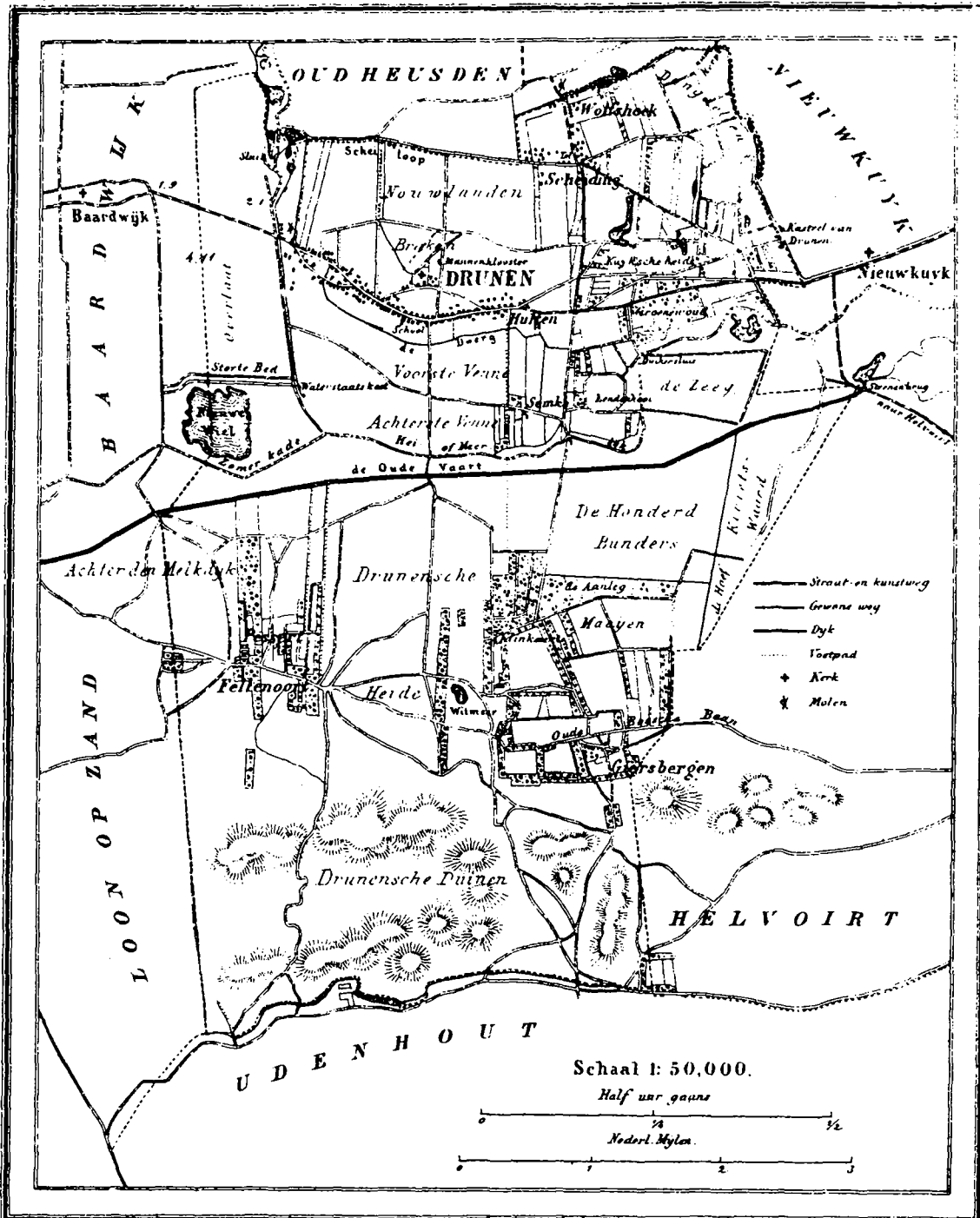
Over de Eindstraat en Overlaatweg liggen enkele sporige ijzeren vakwerkbruggen, relictten van de voormalige Langstraat-spoorlijn.

7.9. Groenelementen

Veel boerderijen aan de Grotestraat, de Kapelstraat en de Kerkstraat bezitten nog de oude leilinden. Een bomenkrans geeft in Elshout te plaats van de Mariakapel aan. Giersbergen bezit oude eikewallen. Op de hoek van de Hugo de Grootstraat bevindt zich een monumentale beuk. De Baardwijkse Overlaat ten oosten van het Drongelens kanaal en de Loonse en Drunense Duinen zijn aardevolle natuurgebieden. In het noorden van de gemeente ligt een eendekooi.

7.10. Artefacten

Aan de Bosscheweg bij no. 40 een kilometerpaal. Aan de Duinweg een dorpspomp. Bij Grotestraat 150 een trafokast en op het Raadhuisplein een trafohuisje uit ca. 1950. Bij Kerkstraat 30 een smeedijzeren hek uit het eind der vorige eeuw.

1868.

2851 Bunders. 2760 Inwoners. Uitgave van Hugo Surinjar te Leeuwarden.

Voormalige gemeente Drunen in 1868, naar J. Kuyper, Gemeente atlas, Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

Gemeente Drunen, huidige toestand. Naar: Grote topografische atlas van Nederland, deel 4, Groningen 1987, schaal 1:50.000.

